

Dr. Ömer DEMİRCAN
İ. Ü. Edebiyat Fakültesi
İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı
Öğretim Görevlisi

TÜRKÇE İKİLEMENİN ÖZÜNE DOĞRU

A. Tanıtım.

İkileme, çok önemli ve sözlü dilde oldukça sık başvurulan, ama özellikleri henüz gereğince betimlenememiş bir anlatım yoludur. Kimi yansımaları sözcükler dışında Hint-Avrupa kökenli dillerde kaçınılan bu işlem Türkçede benimsenerek ona türlü anlamlar yüklenmiş, her düzeyden anlatım birimlerine uygulanarak artık bu dilin türsel (tipolojik) bir ayrıacı olmuştur. Hatiboğlu (1971:9)'nin «Türkçe, ikileme konusu ele alınmadan yapı bakımından aydınlatılamaz» görüşüne katılmamak elde değil.

Türkçe anlatımda bir sözcüğün (gizli), ya da yansımaları bir biçimin (*sıpır), ister olduğu gibi (gizli gizli, sıpır sıpır) (Emre 1945:20), isterse bir ölçüde sesletimi değiştirilerek (gizli mizli, şapır şupur, sürüm sürüm sürün) yinelenmesine; eğer sözcük bir niteleyici ise (sarı), ilk «ünsüz + ünlü» seslerine /pmsr/ ünsüzlerinden biri eklenerek o sözcüğün başına getirilmesine (SAP. sarı) (Demircan 1987, Dobrovolsky 1987); veya bir sözcüğün anlam ilişkilerine dayalı olarak: yakın anlamlı (ite kaka, gizli saklı), karşıt anlamlı (açık gizli, içli dışlı, bata çıka, bilir bilmez), ya da anlam ilişkisi içinde bulunduğu bir başka sözcükle (ağrı sızı, ara sor, ana baba) eşleştirilmesine (Çağatay 1948) ikileme denmektedir (Ağakay 1953, Tuna 1949, 1950, Hatiboğlu 1971). Kavramı ve işlemin yaygınlığını belirtme amacını güden bu uzun tanımın dil inceleme düzeylerine ve yapının tümüne yönelik olarak genişletilip

evrilmesi gerekir. Düzeylere göre irdelendiğinde ikileme türleri en üstten en alta doğru şöyle örneklenebilir.

- (1) T ü m c e c i k : *Açar açmaz geliyorum, Açıyorum, açıyorum.*
 S ö z c ü k : *Açık açık (açık saçık, açık maçık, açık, gizli).*
 S e s l e m : *AP. açık anlattı. Yalım yalım yalvardı.*
 S e s b i r i m : *açık : Aç. Çık söyle. Aç. Çılm aradan.*

B. Sesbirim İkilemesi.

Türkçede sözcük başında birden çok özdeş ya da ayrı ünsüz, sözcük sonunda ise birden çok özdeş ünsüz bulunamadığından (2), bu tür ikileme işlemi sözcük içi ünsüzlere kaymıştır (3).

- (2) a. i. * \neq C₁C₁ ...
 ii. * \neq C₁C_j ...
 b. *... C₁C₁ \neq
- (3) a. i. acı : aCC₁ bana,
 ii. aman : aMM₁an duymasın,
 iii. aşağılık : aSS₁ağılık adam,
 iv. bacak : baCC₁ak kadar,
 v. çekil : çeKK₁il aradan,
 vi. çıkar : çıKK₁ar onu,
 vii. domuz : doMM₁uz herif,
 viii. evet : eVV₁et efendim,
 ix. size : siZZ₁e söylüyorum,
 x. uşak : uSS₁ak gibisin,
 xi. uzak : uZZ₁ak dur,
 xii. yürü : yürRR₁ü bakalım,
 b. i. alçak : aLL₁çak herif,
 ii. eyvah : eYY₁vah!
 iii. olmaz : oLL₁maz dedim.
 iv. açık : aÇÇ₁ık açık anlat.

Yukardaki örneklere dayanılarak kural: «ilk ünlüden sonra gelen ünsüzü ikileyiniz, vurguyu arttırınız», biçiminde verilebilir (Demircan 1979: 80-81, Ergin 64-65, Timurtaş 60-63, Aksan 1978).

- (4) a. ... V.CVC... → ... VC.CVC ... : ya.ZIK/yaz.ZIK sana!
 b. ... VC.CVC → ... VCC.CVC ... : yan.DIM/yann.DIM!

Coşku, öfke, tehdit, ... gibi duygusal anlam yükleyen bu anlatım biçiminin bir ses türemesi (epenthesis) olarak görülmesi doğru olmaz; çünkü bu işlem, yüklem olarak kullanılabilen her sözcüğe uygulanabilir. Burada ikilenen ünsüz «anne, elli,..., red/reddi, hak/hakkı,...» gibi sözcüklerde görülen sözcük düzeyi ikili ünsüzlere benzemez, (Aksan 1978, Banguoğlu 1974: 58-68, Ergin 50, Lees 1961: 36, Swift 1963: 43). Ünsüz ikilemesi uygulanmış bir niteleyici/yüklem ikilenebilir (Banguoğlu 68, Demircan 1981: 46-48).

- (5) İkileme : eŞŞek oğlu eŞŞek
 Düşüm : eŞŞe oğlu
 Düzlenme : eş.Şo oolu
 Bileşme : eş.ŞOOO.lu eş.ŞEK!

C. Seslem İkilemesi

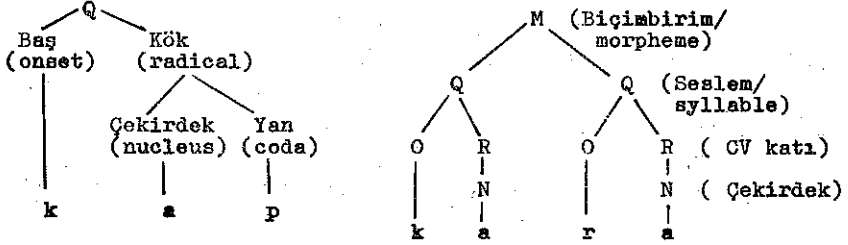
Seslem düzeyindeki ikileme üzerinde en son açıklamalar (Demircan 1987 ve Dobrovolsky 1987)'de yapılmıştır. Dobrovolsky bu yazısında pekiştirici parçanın (kap.kara içindeki «kap»ın) bir biçimbirim, pekiştirme işleminin de bir bileştirme işlemi sayılması gerektiğine ilişkin kanıtlar ileri sürmektedir. Yazarı bu yargıya götüren yayınlardan birincisi üretimsel dilbilim açısından biçimbirimin yeniden tanıımıdır. Aronof'un (1976: 15), eski «en küçük anlamlı birim» tanımını bir yana bırakarak, artık «kendi dışında kalan bir başka dil birimine bağlanabilen bir ses dizisi» olarak belirlediği yeni tanıma göre: «AP.açık» gibi bir pekiştirmede «Ap» parçası bir biçimbirim sayılabilmektedir. Sözcük yapım kuralları içinde bir kopya etme kuralı (s. 64) olarak verilen ikileme ile «bir sesbirim, bir seslem,...» kopya edilebilir (McCarthy 1979'dan Marantz 1982 : 438). Pe kiştirme bu açıdan bir sözcük düzeyi kuralı olarak yorumlanır. Bu işleme giren pekiştirici parçayı Dobrovolsky «CV Phonology» (Clements ve Keyser 1983)'den yararlanarak belirlemektedir. Bu kurama göre seslemede üç kat bulunur :

- i. Seslem katı :
 ii. CV (ünsüz-ünlü) katı : ...
 iii. Sesbirim katı :
-
- ```

 Q
 / \
 C V
 / \ / \
C C V V/C

```

CV katı hem biçimbirimsel çözümlemede hem de seslem içindeki konumsal (seslem doruğu - yan) ayırmada kullanılmaktadır. Burada pekiştirici parçanın biçimi (Dobrovolsky 1987: 135) :



Pekiştirici parça içindeki kapatıcı ünsüzün yeri boş bırakılıp, kural uygulandığında seçimi yapılır. Öydeyse her niteleyici, sözlükte bu parça ile birlikte yer almalıdır, «kaC.kara» gibi. Ünsüz ikilemesine bakılırsa, o tür her sözcüğün de sözlüğe böyle yazılması gerekir: «yaşa» yerine «ya(s).şa» gibi. Ancak daha sonra açıklanacak olan biçimlenmeler bu sayıyı içinden çıkılmaz ölçüde arttıracaktır. Dobrovolsky'nin (s. 41) sandığı gibi Türkçede tüm tek seslemliler kapalı heceli değildir (su, ne, ya, de, ye, cö,.../ çağ, çög, bağ, boğ, dağ, doğ, yağ, yuğ,...); öyleyse pekiştirici parçayı kapatma eğilimi, Dobrovolsky savının tersine, tek seslemliler sözcük/biçimbirimlerin durumuna benzetilemeyeceği ortadadır. Bu kapama, olsa olsa pekiştirilen sözcüğün öz kimliğini korumaya yöneliktir (identity constraint; Wilbur 1973: 58'den Marantz 1982: 59). Bunu kanıtlamak ise çok daha kolaydır. Örneğin eş-seslemliler ikilemelerde bir sözcük ünlü, ötekisi ünsüz ile başlıyorsa, ünsüzle başlayan sözcük genellikle ikinci sırada yer alır (bk. Tuna 1986).

- (6) i. odun kömür : peynir ekmek (?)  
 ii. açık saçık : aç kapa  
 iii. açık maçık (Çağatay 1942: 32)

Buradaki kapatıcının seçimi öteki sesletim kısıtlamalarına bağlıdır, (Demircan 1987: 26-36, Ergin 357, Gökşen 1964, Ağakay 1964).

Vurgulama biçimi de, Dobrovolsky'nin iddiasının tersine bileşik sözcük vurgusu olarak (en soldaki vurgulu seslemi birinci derece vurgulayınız, Chomsky-Halle 1968, Demircan 1978) yorumlanamaz; çünkü işlem bir bileştirme değildir. «Şapsal» ve «sümsük» pekiştirmeleri zamanla sözcükleşince, tersine bir değişim geçirerek vurguları son sesleme alınmıştır.

|     |                   |                    |
|-----|-------------------|--------------------|
| (7) | <i>Pekiştirme</i> | <i>Sözcükleşme</i> |
|     | ŞAP.şal           | şapŞAL             |
|     | SÜM.sük           | sümSÜK             |

(Şal : *hantal*, beceriksiz kimse (Clauson 1972,); *hantal*, aciz gevşek, felç (Kırgız Sözlüğü) / *Sük*: sessiz sakın, hareketsiz (Clauson 1972); *sakin* (Uygur Sözlüğü)

Sonuç olarak, ikileme biçimsel değişimi ve soneklemeye, yani kimlik değişimine, karşı bir işlem olarak birçok ses kurallarının (ses süşmesi, ses türemesi, benzeşme, uzatma, bileşme, kayan ünlüleşme,...) uygulanışını engeller bir dizim sergilemelidir. Tuna (1986)'daki örneklerden birçoğunda bu özellik vardır.

İki seslemlı yarı ikileme (disyllabic semi-reduplication), gerek yansılansız gerekse yansılmalı ad ve eylemlerin (yalvar, sürün / pırıl, kikir) ilk seslemlerine (yal-, sür-, kik-) tımlı /m l r/ ünsüzlerinden biri ile kapatılan uyumlu bir seslem katılarak (yalım, sürüm, pırıl, kikir) oluşan biçimlerden ikileme yoluyla o eylemleri niteleyen ve berkiten niteleyiciler türetilmesidir. Bu ikileme işlemi de seslem düzeyinde değerlendirilebilir (Tuna 1949, Hatiboğlu 1971'e göre «üçleme»). İkileme işlemi Aronof'a göre dönel (cyclic) kuralardan sonra uygulanabilmektedir.

- |     |    |      |                     |
|-----|----|------|---------------------|
| (8) | a. | i.   | yaLİM yalım yalVAR  |
|     |    | ii.  | banGİR banGİR baGİR |
|     | b. | i.   | şıRİL şıRİL şırılDA |
|     |    | ii.  | pıRİL pıRİL pırılDA |
|     |    | iii. | kiKİR kiKİR kikirDE |
|     | c. | i.   | buRAM buRAM terLE   |
|     |    | ii.  | tıRİM tıRİM aRA     |

Bu ikileme işleminde de sona eklenen seslem kapalıdır. Öyleyse kapalı olma tüm tek seslemlilikte genel bir kuraldır. Bu kural: «ikileme seslemi kapalı olur» diye verilebilir.

- (9)     +   (C) V C +taban : UP.uzun, MOS.mor  
           Taban + V C ≠   . sür.ÜM sür.ÜM (sü.RÜN)

#### D. Sözcük İkilemesi

Sözcük düzeyinde oluşan ikileme biçimleri üzerinde daha çok çalışma yapılmıştır. Bu tür ikilemede yinelenen biçim ile taban arasında nitelenen-niteleyen ilişkisi kurulmayıp bu iki biçim türdeş kaldığından (uzun uzun, kıyıda kıyıda, yürüdü yürüdü, ...) ikileme bir tür eşlemedir.

Öyleyse pekiştirme bu açıdan da bileştirme sayılamaz. İki sözcüğün birbirine bağlanması için dizim dışında ayrıca bir bağlayıcıya gerek yoktur, (Demircan 1986, 1987). Ezgilemeye de önemli görev yüklenen bu işlemde ikilemeyi kuran sözcüklerin arasına giren ister (mı, da, ne, ki, bir, ...) gibi odaklayıcılar olsun, isterse (ve, ama, veya, ...) gibi bağlaçlar olsun, birimler arasında yapısal bir bağ kurmak yerine onlar arasındaki anlam ve mantık ilişkilerini değiştirirler (Ağakay 1954:100).

- (10)    i.   saRI saRI elmaLAR  
           ii.  elmaLAR saRI saRI  
           iii. elmaLAR saRI mı saRI  
           iv.  elmaLAR saRI mı saRI mı  
           v.   elmaLAR BİR saRI BİR saRI  
           vi.  SAPsarı elmaLAR

...

İkilenen parça göz önüne alınarak aşağıdaki gibi bir sınıflama yapılabilir.

|        |             | Tabanla |                        |             |            |                     |          |
|--------|-------------|---------|------------------------|-------------|------------|---------------------|----------|
| (11)   | Biçim       | Oluşum  | İlişki                 | Uygulama    | Örnek      |                     |          |
| Tam    | Yansılmasız | özdeş   | sıfat                  | aÇIK aÇIK   |            |                     |          |
|        |             |         | zarf                   | yaVAŞ yaVAŞ |            |                     |          |
|        |             |         | ad                     | EV ev       |            |                     |          |
|        |             |         | eylem                  | YAZ YAZ     |            |                     |          |
|        |             |         | adıl                   | BEN EN      |            |                     |          |
|        |             |         | bağlaç                 | de ... de   |            |                     |          |
|        |             |         | ünlem                  | OH oh       |            |                     |          |
|        |             |         | ayrı                   | sıfat       | aÇIK saÇIK |                     |          |
|        |             |         | Yansılmalı             | özdeş       | sıfat      | cıVİL cıvıl         |          |
|        |             |         |                        |             | zarf       | ŞİR şır             |          |
| Uyaklı | ayrı        | zarf    | şaPİR şupur            |             |            |                     |          |
|        |             | ünlü    | mıRİN kırİN            |             |            |                     |          |
|        |             | ünsüz   | eğRİ büğRÜ, esKİ püskü |             |            |                     |          |
| Eksik  | Berkitmesiz | ön-m'li | sıfat                  | aÇIK maÇIK  |            |                     |          |
|        |             |         | zarf                   | hızLI mızLI |            |                     |          |
|        |             |         | ad                     | EV MEV      |            |                     |          |
|        |             |         | eylem                  | GEL MEL     |            |                     |          |
|        |             |         | ünlem                  | OH MOH      |            |                     |          |
|        |             |         | Berkitmeli             | son-m'li    | zarf       | sÜRÜM sÜRÜM (sÜRÜN) |          |
|        |             |         |                        |             | ön ses-    | sıfat/              | AP. açık |
|        |             |         |                        |             |            |                     |          |

Gerek yansılmalı gerekse uyaklı (rhymic) bir ikileme kurmak için yakın anlamlı biçim bulunmazsa, o zaman sesletim kurallarına uyularak, ve genel ayrımlara dayalı a) ya ünsüz değişimi, b) ya da ünlü değişimi, olmazsa c) her iki tür ses değişimi yoluyla benzer bir biçim yapılarak, Ağakay (1954:101)'a göre «yakıştırılarak», ona m-li yineleme ile anlatıldandan daha değişik bir anlam yüklenir.

(12) (— Ama o çok *eski*.)

— *Eski meski*, bunu giymek zorundasın.

— Nerden buldun bu *eski püskü* seyleri!

Ayrı sözcüklerden, anlama dayalı olarak kurulan ikilemeler için biçimsel bir kısıtlama yoktur (bk. Tuna 1986). Bu tür birliklere Emre (1945:384, 544-) «ikizleme», Eren (1949) «ikiz kelime», Ağakay (1954:98) «koşma», Tuna (1950 73) «ikileme», Tietze (1966) «çift söz» demektedirler. Gerek Ağakay (1954), gerekse Tuna (1950)'de anlam ve biçim ilişkileri ve bunlar arasındaki ön-

celiklerin gerektiği düzeyde incelendiği ileri sürülemez. Eldeki en iyi inceleme Çağatay (1942)'dir.

(13) Anlama dayalı ikileme ilişkileri (Çağatay 1942: 40)

|                    |       |                                                     |
|--------------------|-------|-----------------------------------------------------|
| Eş-anlamlı (ve)    | sıfat | ince narın                                          |
|                    | zarf  | tıka basa                                           |
|                    | ad    | kir pas, çayır çimen, ev bark                       |
|                    | eylem | yan tutuş                                           |
| Zıt-anlamlı (veya) | sıfat | küçük büyük, acı tatlı, iyi kötü                    |
|                    | zarf  | alt üst,                                            |
|                    | ad    | alış veriş, ölü diri, inek öküz                     |
|                    | eylem | gir çık, al ver                                     |
| İlişkili (ve)      | adıl  | sen ben                                             |
|                    | sıfat | telli pullu                                         |
|                    | ad    | üst baş, ana kız, yağ bal,<br>karı koca, iğne iplik |
|                    | eylem | ağla inle, vur kır, dur otur                        |

Ağakay (1954) incelemesini eleştiren Tuna (1986: 3)'ya göre eş seslemler örneklerin dizilişinde ses kuralları işler. İnceleme örnek bakımından çok zengin ise de bu görüş son derece yüzeyseldir. Bir anlamlama olayında sözcüklerin dizimi yalnızca sesler arasındaki ilişkilere bakılarak yapılamaz. Örneğin «açıl saçıl» diziminde mantıksal bir sıra gözetilmiş, «ak kok» diziminde ise, buna ek olarak, «kok ak» / kok-ak /: «kokucu, kokan» biçiminde bir anlam değişimine yol açmaktan kaçınılmıştır.

«m-li ikileme» örneklerini inceleyen Brinzeu (1947), bu tür örneklerin Arapça'dan Türkçe'ye geçtiğini, daha sonra Osmanlı döneminde bunlardan bir bölümünün Romence, Bulgarca, Yunanca ve Ermenice'ye sızdığını belirtmektedir. Çokçası sözlü dile özgü bu kullanım XI. yy. sonrası yazılı kaynaklarda ilk kez geçiyor diye saptanarak, ona karşılık Türk halkının Arapça eğitim durumu, bu eğitimin yaygınlığı, Arapça bilenlerin sıklığı irdelenmeksizin böyle bir açıklama yapmak doğru olmaz. Halk dilinde çok zengin olarak kullanılan m-li ikileme son derece üretken bir işlemdir. Dolayısıyla Brinzeu'nun yorumu çok açık bir saptırmadır. Eren (1949) bu tür sözcüklerden «çoluk çocuk, enik menik, öcü böcü» gibi olanların kökenini «mocuk, menik, böcü» biçimlerinin anlamlarına göre sap-



tamak yolunu seçmiştir. Oysa yöntem yanlıştır; her türden sözcüğe uygulanan genel bir işlem bu türlü dar kökensel yoruma kapalı olsa gerek. Çağatay'ın (1942 32) savının tersine m-'li ikilemeler kurallı olup m- ile başlayan sözcükler de «falan» sözcüğüyle bir işleme girerler: mavi falan, müzik falan, muz falan.

## E. Anlam Sınıflaması

Bu yazıda özel olarak eş-biçimli, yansılmasız ikilemeler üzerinde durulacaktı. Ancak çalışma ilerledikçe, daha önceki çalışmaların yorumu giriş bölümünü uzattı. Anlatım açısından dizimsel türler şöyle sınıflanabilir.

### (14) 1. Özdeş - eş yapılı ikilemeler :

#### a. Arasız

- i. Tür değiştirmeyen : *açık* konuş : *açık açık* konuş
- ii. Tür değiştiren : \*konuşa yürüdüler :  
konuşa konuşa yürüdüler.

#### b. Aralı

- i. Odaklayıcı/ilgeçli : gel de gel,  
adam gibi adam
- ii. Sözcükle aralanmış : kıza bak kıza  
eşsek oğlu eşsek

### 2. Ayrı - değişik yapısal ekler almış ikilemeler : dal-*dan* dal-*a* (atladı)

Bu dizimsel türler ile anlamlama arasında bire-bir eşleme yapmak çok zor ise de, koşulan anlamlar dizgesel olarak sınıflanabilir. Eş biçimli ikilemelerde anlamlama iki genel kümeye ayrılabilir : 1) çokluk anlatanlar, 2) bildiri düzeyinde türlü biçimlerde niteleme amacıyla oluşturulanlar.

1. Çokluk kavramı : İkileme bir adı nitelediğinde sayısal bir çokluğu anlatır. Bu çokluk «olağan» veya «abartılı» olabilir. Eğer ikileme bir eylemi niteliyorsa, o zaman eylemin özelliğine bağlı olarak ya bir yinelemeyi veya sürekliliği, yoğunluğu dile getirir. Bu türden ikilemeler azdan çoğa, çoktan aza doğru, ya da başka

türlü değişim anlatmazlar; böyle ilişkiler için gerekli eklerin kullanılması zorunludur.

- (15) a. i. güzel güzel : güzelin güzeli  
 ii. yan yan : yan yana  
 iii. şışti şışti : şıstıkçe şışti  
 iv. gitti gitti : gitti gideli

(16) Nicelik anlatımı : çoğulluk

- .Nesneye dönük olağan sayısal
1. a. i. sarı sarı elmalar  
 ii. elmalar sarı sarı  
 b. i. sepet sepet elma  
 ii. elma sepet sepet  
 c. i. kova kova su  
 ii. ? su kova kova
- aşırı
1. inSAN inSAN (bir görecektin)  
 2. (depremden) kaÇAN kaçana
- .Eyleme dönük olağan, yineleme kesikli
1. a. ev ev doladı  
 b. başına başına vurdu  
 c. dönüp dönüp baktı  
 ç. okur okur anlatır  
 d. gelen sorar giden sorar  
 e. GÜLdü GÜLdü  
 (şimdi ciddilik taşıyor)
- aşırı, ısrarlı
1. a. saRI da saRI (diye tutturdu)  
 b. EV de EV (diye tutturdu)  
 c. yaVAŞ da yaVAŞ » »  
 ç. ayRIL da ayRIL » »
2. çIKIN çIKIN
- .Yoęunluk, süreklilik
- olağan
- a. kara kara düşündü  
 b. hasta hasta çalıştı  
 c. ağlaya ağlaya gitti  
 ç. yavaş yavaş yürüdü  
 d. kıyıda kıyıda gitti  
 e. üstüne üstüne yürüdü  
 f. çalışırken çalışırken durdu  
 g. akar da akar, öter de öter

- umulmadık
- a. GÜLdü GÜLdü (bir görecektin)
  - b. NE güLDÜ NE güldü
  - c. ağLAR da ağlar
  - ç. bir güLDÜ bir güldÜ
  - d. bir gülSÜN bir gülSÜN
  - e. NE yapar ya PAR
- (onu kandırır)

2. Nitelik anlatımı daha çok bildiriye dönüktür. Burada ikileme içeren sözlerin doğruluğu/asılsızlığı, anlatılan niteliğin olağanlığı/aşırılığı, ölçülere uygunluğu/tamlığı/eksikliği, anlatan kişiye göre önemi, karar, kızgınlık, ... gibi duygusal özellikler öne çıkarılır.

(17)

|                     |          |                                                                                                                                                                               |
|---------------------|----------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Doğrulama/<br>teyid | olağan   | saRI saRI<br>yaVAŞ yaVAŞ<br>AyŞE ayŞE<br>geldİ geldİ<br>ALmadı ALmadı                                                                                                         |
|                     | abartılı | NE saRI NE sarı<br>saRI ki NE sarı<br>saRI ki saRI görsün gözün<br>güZEL mi güZEL<br>bir bakTI bir bakTI<br>bir bakış bakTI (Akerson 1982)<br>bir geLİŞ geldİ                 |
| Kusursuzluk         | ölçülü   | (— bu NAsıl ders böyle?)<br>— DERS gibi DERS<br>kaPI kaPI deĞİL ki<br>ödediği paRA da paRA mı?<br>verdiĞİ DERS DERS olsa<br>ben güzeLE güZEL deMEM<br>(güzel benim olmayınca) |
|                     | tam      | (oranın) elması elMAdır<br>(Hereke'nin) halıSI halLİdir<br>vurDU mu vurUR                                                                                                     |

|           |                  |                                                                                                                                                                                                                                     |
|-----------|------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|           | görüŖ            | (Bana sorarsan) güZEL mi güZEL<br>yaVAŖ mı yaVAŖ<br>(Sana sorarlarsa) geldi mi geldi<br>yaPAR mı yaPAR<br>(Ne istedilerse verdik:)<br>paRA mı paRA                                                                                  |
| Değilleme | tepki            | saRI saRI (sarı değil)<br>yaVAŖyaVAŖ<br>geldİgeldİ (gelmedi)<br>ALmadıALmadı (aldı)                                                                                                                                                 |
|           | alaylı           | a. saRI mı saRI mı (sarı değil)<br>yaVAŖ mı yaVAŖ mı »<br>AyŖe mi AYŖE mi »<br>ALmadı mı ALmadı mı (aldı)<br>b. NE saRI NE sarı (sarı ama. . .)<br>NE yaVAŖ NE yaVAŖ<br>NE ayŖE NE ayŖE<br>NE geldi NE geldi<br>NE almadı NE almadı |
|           | farksız          | HA yapTI HA yapmadı (farketmez)<br>NE geldi NE gelmedi (ortada)                                                                                                                                                                     |
| Duygusal  | Karar            | oldu oldu (olmazsa gideriz)<br>ödeDİ ödeDİ (ödemezse işi bırakırız)<br>iyileŖTI iyileŖTI (olmazsa başka<br>doktora baş vururuz)                                                                                                     |
|           | Uyarı,<br>tehdit | gelGEL (sakın gelme)<br>GELmeGELme (gel yoksa kötü olur)<br>ağIR in ağIR<br>önüNE bak önüNE                                                                                                                                         |
|           | Kızgınlık        | Çocuk! Çocuk!<br>KIZım KIZım<br>çıKIN çıKIN                                                                                                                                                                                         |
|           | Tahmin           | okusa okusa/ okusun okusun                                                                                                                                                                                                          |

3. Ezgileme ile ikilemelere değişik anlamlar yüklenebilir. Edimsel açıdan, söz düzeyinde anlamlamaya katılan türünsel özellikler aşağıdadır.

- a. **Kavşak** : aralıksız, bir ses aralık (+), iki ses aralık (++)
- b. **Vurgu değişimi** : ilk-son seslem arasında karşıtlık, vurgulu seslem büyük yazılır.
- c. **Ton** : çıkan ( / ), düşen ( \ ), çıkıp-düşen ( ^ ), düşüp-çıkan ( v ).
- ç. **Uzunluk** : birden çok ünlü harfi ile yazılır.
- d. **Bağlam** : araç içinde verilmiştir (Demircan 1980, 1983).

(18)

| Kavram           | Bağlam                               | Örnek                                   | Anlam                             |
|------------------|--------------------------------------|-----------------------------------------|-----------------------------------|
| Teyid            | i. Güldü mü ?/<br>Gülmedi mi ?       | güldÜ + güldÜ                           | (Güldü)                           |
|                  | ii. Sarı mı ?/<br>Sarı değil mi ?    | ya\PAR + ya\PAR<br>(sen hiç merak etme) | (Yapar)                           |
|                  | iii. Annem mi ?/<br>Annem değil mi ? | o\TUR + o\TUR<br>sa\RI + sa\RI          | (Otur)<br>(Sarı)                  |
| Olumsuzluk       | i. Güldü değil mi ?                  | güldÜgüldÜ <sup>h</sup>                 | Gülmedi)                          |
|                  | ii. Sarı değil mi ?                  | sa\RI sa\RI <sup>h</sup>                | (Sarı değil)                      |
|                  | iii. Annem değil mi ?                | an\NEM an\NEM                           | (Annem değil)                     |
| Umursamazlık     | i. Cevaba herkes güldü.              | güldÜ + güldÜ                           | (Gülstün)                         |
|                  | ii. O senin annen.                   | an\NEM + an\NEM                         | (Nem olursa olsun)                |
|                  | iii. Elbise sarı.                    | sa\RI + sa\RI                           | (Olsun)                           |
| Karar            | i. (Saat beşe kadar)                 | gel\DI + gel\DI                         | (Gelmezse bırakır gideriz)        |
|                  | ii.                                  | —                                       |                                   |
|                  | iii.                                 | —                                       |                                   |
| Süreklilik       | i. Duyunca ne yaptı ?                | \GÜldüü + \GÜldü                        | (Çok güldü)                       |
|                  | ii.                                  | —                                       |                                   |
|                  | iii.                                 | —                                       |                                   |
| Aşırı süreklilik | i.                                   | \GÜldüü ++ \GÜldüü                      | (Aşırı güldü)<br>(bir göreceksin) |
|                  | ii.                                  | —                                       |                                   |
|                  | iii.                                 | —                                       |                                   |

## F. Yinelemeyi önleyen ögelerin yokluğu

Yinelemeden kaçınılan dillerde bunu engelleyici işlemlere adlar yerine (PRONoun) adıl, eylemler yerine (PRO verb) yardımcı eylem kullanılmasına, ya da başka türlü işlemlere baş vurulur. Adların yinelenmesi yerine ikinci geçişte kullanılan «o, öteki, diğeri, kendi,...» anlamında olan bir adıl, ya da işteşlik (birbirini) adılarından biridir. Aşağıdaki örneklerde yapıya bakılırsa, yinelemeli olan biçim yinelemesiz biçimden daha yalın, ondan biraz da değişik bir anlatım sağlar.

- (19) 1. a. Ev ev dolaştı : (Bir evden ötekine gitti)  
 b. Bacak bacak üstüne attı : (Bir bacağını ötekinin üstüne attı (Voegelin-Ellinghausen 1945: 114)  
 c. El elden üstündür : (Bir kimse bir başkasından üstündür)  
 ç. baştan başa : bir baştan ötekine  
 d. Lâf lâfı açar : Bir söz ötekine söyler.  
 2. Kapı kapı değil ki : O/bu iyi bir kapı değil.  
 3. Bu mavi gök mavisidir : Bu renk gök mavisidir.  
 4. El ele dolaştılar : El tutuşarak dolaştılar.  
 5. Eli elime değdi : Onun eli benimkine değdi.  
 6. a. güzeller güzeli : en güzel  
 b. yıllar yılı : yıllarca  
 c. güzelin güzeli : güzel olandan daha güzel  
 7. Çocukla çocuk olur : (Çocuklarla onlardan biri olur)  
 8. Ne adam ne adam : (Adam değil/Şaşırtıcı bir kimse.)

Durum ekleriyle birlikte ele alındığında, herhangi ad soylu bir sözcüğün (A) eş biçimli dokuz, yalın ya da türemiş dokuz, (B) ilişkisel ve ayrı ekler almış seksen, ve (C) eş biçimli ama aralı oniki olmak üzere yüzbir kadar ayrı biçimi olabilir. Ancak gerçek sayı bunun çok altındadır. Kuşkusuz, türetme ekleriyle oluşmuş biçimlerle (örnek : başlı başına) bu sayı çok daha ötelere gidebilir.

«Üzüm üzüme» yinelemesi, «Üzüm üzüme baka baka kararır» atasözü içinde bir ikileme olarak görülmektedir (Hatiboğlu 1971: 50); oysa bu, yinelemeyi engelleyen bir anlatıma gidilmediği için öyledir. Yüzeysel anlamı «bir üzüm ötekine bakarak kararır» olarak

verilebilir; ancak bu türlü birlikler deyimisel, kalıplaşmış anlatım dışında ikileme sayılamazlar; tıpkı «Yer yerinden oynadı» deyişinde olduğu gibi (Emre 1945). Anlamı : Yer (dünya) yerinden (bulunduğu yerden) oynadı.

Aynı durum eylemler için de geçerlidir; zaman, kılış, çatı, ve öteki eklerle oluşturulan biçimler çok fazladır. Eylemlerin yinelenmesinde de bunu önleyecek işlemlerin yokluğunun payı vardır. Kuşkusuz bu işleme yüklenen başka anlamlama türleri de bulunmaktadır.

(20)

|                           | <i>Eş anlatım</i>  | <i>Anlam katkısı</i> |
|---------------------------|--------------------|----------------------|
| 1. gelir gelmez           | : geldiği an       | an                   |
| 2. a. düştü düşecek       | : düşmek üzere     | yakınlık             |
| b. gitti gider            | : gitmek »         | »                    |
| iyor                      |                    |                      |
| ecek                      |                    |                      |
| 3. gitti gideli           | : gittiğinden beri | uzunluk              |
| 4. a. gülünce güler       |                    | andaşlık             |
| b. vurdu mu vurur         |                    | tam                  |
| 5. a. oku okuma           | : oku veya okuma   | veya                 |
| b. ya gelinir ya gelinmez |                    | veya                 |
| 6. okuyup okumadığı       |                    | ( mu yoksa)          |
| 7. yerli yersiz           |                    | veya                 |
| ...                       |                    |                      |

Köken çalışmalarına, başka dillerden sözcük alımı üzerinde yardımcı olacak bilgiler veren bu işlemler tümüyle çözümlendiğinde, yabancı dillerden hangi sözcük ya da biçimlerin neden alındığı açıklanabilir. Burada derlenen örneklere göre eş biçimli olumlu-olumsuz 36, ayrı biçimli olumlu olumsuz 12, öteki ilişkisel ayrı ikilemeler 96, ilgeçli ve bağlaçlı olanlar ise 30 kadar olmak üzere toplam 174 kadar ayrı biçimlenme söz konusudur. Kuşkusuz bu sayıya türetme ekleriyle ve öteki türlerle kurulanlar katılmamıştır.

İkilemeyi onaylayan yapısından dolayı Türkçede eş biçimli ikilemelere ek olarak, öğeleri ayrı ekler almış olan ikilemeler daha

değişik ilişkiyel bir anlamlama boyutu sağlar; burada söz konusu olan adlar ile eylemlerdir. Daha önce de değinildiği gibi bu türlü yinelemeler ancak kalıplaşmış anlatımlar, deyim ve deyişler içinde birer ikileme sayılabilirler. Kimi örnekler aşağıya çıkarılmıştır.

### (21) İlişkiyel ikilemeler

|           |            |                                                                   |                                                                               |
|-----------|------------|-------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------|
| Eşitlik   | Birlik     | Nesnel                                                            | el ele, göz göze, yan yana, soluk soluğa ucu ucuna, birbirine                 |
|           |            | Zaman                                                             | günü gününe, varır varmaz, geldi mi geldi (gelince), gülünce güler.           |
|           | Denklik    | Nesnel                                                            | yavaşa yavaş, başa baş, çocukla çocuk, Ne kızı kız, sınav gibi sınav.         |
|           |            | Süre/<br>uzam                                                     | gün günden, yıllar yılı, günden güne, gitti gideli, dağdan dağa, baştan sona. |
|           | Yakınlık   | Zaman                                                             | vardı varacak, gitti gider, ha vardı ha varacak.                              |
| Üstünlük  | Daha üstün |                                                                   | el elden (üstündür), güzelden güzel, yazardan yazara (fark var)               |
|           | En üstün   |                                                                   | güzelin güzeli, beyler beyi,                                                  |
| Seçenek   | (veya)     | yerli yersiz, oku okuma, ha yaptı ha yapmadı, yaptı veya yapmadı. |                                                                               |
| Yorum     |            | gelse gelirdi, gidecekse gider,                                   |                                                                               |
| Öneri     |            | gidersek gidelim                                                  |                                                                               |
| Kesinleme |            | sözüm söz, işimiz iş,                                             |                                                                               |

### G. Odak yineleme

Dizimsel bir özelliği olan bir başka tür ikileme de odak sözcüğün berkitilmesi amacıyla yapılan yinelemedir. Bu işlemde olağan odak, yani yüklem önündeki sözcük eylemden sonra bir daha söylenerek ikilenir. Böylece Türkçede odaklama türleri altıya çıkmaktadır, (Demircan 1981 a).

### (22) Bitişik ikileme

### Odak yineleme

1. ?\* sarı sarı çiçek : saRI çiçek saRI
2. sarı sarı çiçekler : saRI çiçekler saRI
3. \* hasta hasta çocuk : hasta çocuk hasta  
ø hasta hasta çocukları dışarı çıkarmış



4. \* sarıya sarıya boya : sarıYA boya sarıYA  
 5. \* güzele güzele bak : güzeLE bak güzeLE  
 6. \* eve eve git : eVE git eVE  
 7. ? yavaş yavaş olma- : yaVAŞ olmasına yaVAŞ  
 sına (Emre 382)  
 8. a. başına başına vur : başıNA vur başıNA  
 b. başına başına : başıNA VURma başına  
 vurma  
 9. ağır ağır ineceksin : aĞIR ineceksin aĞIR  
 aĞIR ağır ineceksin aĞIR  
 ağır  
 10. ağlaya ağlaya gitti : \*ağlaYA gitti ağlaYA  
 ağlaYA ağlaya gitti ağlaYA  
 ağlaya

Bu işlem devrik anlatım yoluyla arka plana itme (?) ile karşıt durumdadır. İki tür dizim vurgulama açısından da birbirinden ayrılır. Berkitme amacıyla yinelemede ancak odak seçilen sözcük yüklemine sağna atılabilir (23. 1a).

- (23) 1. a. Bugün arkadaşım tatiLE çıktı tatiLE.  
 b. \* » » » » arkadaşım.  
 c. \* » » » » bugün  
 2. Bana seNİ gerek seNİ.  
 3. KÖYE gönderdim çocukları köYE.  
 4. ZenGİN olmasına zenGİN.

Yukardaki örneklerden 1. b ve 1. c'nin yanlış oluşu odak ikilemesine bir yüklem silmenin (Bugün arkadaşım çıktı tatile *çıktı*) zorunlu olarak eşlik etmesini şüpheli kılmaktadır. Bu işlem kimi kalıplaşmış ikileme türlerinin ayrılmasında da ölçüt olabilir (24. 2b, c, 3. b).

- (24) 1. a. ø Hasta hasta çalıştı.  
 b. ø hasta çalıştı hasta.  
 c. Hasta çalıştı hasta.  
 ç. ø Hasta hasta çalıştı hasta hasta.

2. a. ø Çarpık çarpuk yürüdü.
- b. \* Çarpık yürüdü çarpuk.
- c. ø Çarpık çarpuk yürüdü çarpık çarpuk.
3. a. ø Konuşa konuşa yürüdüler.
- b. \*ø Konuşa yürüdüler konuşa.
- c. ø Konuşa konuşa yürüdüler konuşa konuşa.

Buradan adılların tümce sonunda yinelenişi ile Zimmer (1984 196) da verilen örneğe ve getirilen «karşıtlık dışı berkitme» (EWC emphasis without contrast) ilişkisine bakılabilir.

- (25) 1. a. Bunu BEN anlayamam BEN.
- b. \*Bunu BEN anlayamam ben.
2. a. Bunu Ben anlarım BEN : b\*. Bunu BEN anlarım ben.

Yüklemden sonraya atılan adil odağın eşi ise, vurgu almak zorundadır; almazsa tümce yanlış olur. Eğer bu adil odağın eşi değilse vurgu alamaz (23. b. c); o bakımdan burada bir karşıtlık anlatımı söz konusu değildir. Ancak Zimmer'in verdiği örnekte adılın işlevi karşıtlık dışı bir berkitme olarak görülmektedir.

- (26) a. Bunu HİÇ anlıYAmam ben.
- b. — — HİÇ anlıYAmam bunu ben.

Her ne kadar yüklem sonrası bir (backgrounding) arka plan konumu olarak görülüyorsa da (Erguvanlı 1984: 50-93, Demircan 1980: 97-98), bu konunun yeniden ele alınması gerekir. Öteden beri «devrik» anlatım bende ritim ve tempo ayrımı taşıyor izlenimini de uyandırmaktadır: odaktan önce daha hızlı, odaktan sonra daha yavaş. Ölçme olanağı bulamadığım için şimdiye değin bir türlü söyleyemedim; bu, tümcenin ortasında frene basmak gibi bir şey. Yüklem sonrası vurgulama ise coşku ögesinin varlığı ve yokluğu ile ilgili olmaktadır.

- (27) 1. a. (Çıktım Kozan'ın dağına)  
Karı dizleyi dizleyi.
- b. Aşkın aldı benden beni.
2. // Ayıkla pirincin // taşıNI //
3. (Geçti Bor'un pazarı),  
//SÜR eşşğini// NİÇde'ye//

Birinci örnekte (a) devrik anlatım ölçüye uymak içindir. Coşku ögesi için içine girince yüklem sonrasında da, gereğinde iki ton grubuna bölünerek vurgulama yapılabilmektedir (27. 2, 3). Bu durumda tümce birden çok ton grubuna bölünür (Halliday 1967: 18-22). Türli olasılıklar varken öznel adılın hem sona atılması hem de bunun öznel belirlemeden (-m) sonra berkitme amacıyla yapılması biraz ters görülmektedir; üstelik de ikili bir odaktan HİC anlaYAmam...) sonra. «Ben» ögesi neden arka plana atılan(?), devrik konu olmasın? Bence Türkçedeki öznel oynaklık ve berkitme öteki dillere tıpatıp denk düşmek zorunda değildir.

## H. Türetme ve deyimleşme

Ayrı yapısal ekler almış olan yinelemelerin ikileme sayılması gerekir. Kalıplaşmış ya da deyimleşmiş anlatım içinde kalan bu tür yinelemelerin tek başlarına ikileme olarak yorumlanması, eğer ikileme düzeyinde bir deyimleşme, bir bileşme yoksa, \*«üzüm üzüme» gibi değil de «kafa kafaya vermek» gibi, o zaman sözlüğe alınmaz (bk. Ağakay 1954, Hatiboğlu 1971, Tuna 1949, 1950, 1986). Deyimleşme ikilemeden ayrı, ama onu da içine alabilen bir sözlüksel anlamlama boyutudur, ancak yalnızca bu türli deyimlerin bir sözlüğü yapılarak ikileme olayı açıklanmış olmaz; işlemin üretici olan yanı bir bakıma göz ardı edilmiş, gizlenmiş olur. Deyimleşme, kalıplaşma ikileme dışı değişimleri de gündeme getireceğinden, böyle bir incelemede iki tür değişim ve kurallar birbirinden ayrılmalıdır. Sözlüğe alırken deyimler, madde başı olarak tüm öğeleri ve bağlamı içermelidir: \*«kafa kafaya» yerine «kafa kafaya» (vermek, çalışmak), «gide gele» (usanmak, yorgun düşmek, bıkmak), (başını) «taştan taşaya» (vurmak),... gibi.

İkileme belirteç türetmede son derece üretken bir işlemdir.

- (28) 1. Hasta (çocuk) çalıştı: (Çocuk *hasta hasta* çalıştı.  
2. Çocuk konuştu : *Çocuk çocuk* konuştu.  
3. *Köy köy* dolaştı.  
4. *Uyuya uyuya* büyüdü.

Konu ilerde daha ayrıntılı incelenecektir.

## E K — I

**Açıklama :** Eş biçimli ve ayrı biçimli adlardan yapılmış özdeş tabanlı yinelemeler. Ayrı sözcüklerden oluşanlar ayrıç içine alınmıştır.

## A. Eş biçimli olanlar

1.  $\emptyset$  ...  $\emptyset$  : göz göz, söz söz-dür, dediği dedik, yapış yapış
2. lAr ... lAr : çocuklar, çocuklar
3. (n/y) I ... (n/y) I : (yaşını başını almış)
4. (n/y) A ... (n/y) A : başına başına, sağa sola, eğriye doğruya
5. (n)DA ... (n)DA : orada orada, orada burada, sağda solda
6. (n)DAn ... (n)DAn : kıyidan kıyidan,
7. (n)In ... (n)In : (çoluğun çocuğun sadakası)
8. lA ... lA : (canla başla çalıştı)
9. CA ... CA : (anca kanca beraber)

## B. İlişkisel - ayrı ekler almış olan yinelemeler

10.  $\emptyset$  ... I : kardeş kardeşi korur
11.  $\emptyset$  ... A : insan insana, diz dize, kız kıza, yumruk yumruğa
12.  $\emptyset$  ... DA : (tüfek omuzda)
13.  $\emptyset$  ... DAn : el elden üstündür, gün günden zayıflıyor
14.  $\emptyset$  ... (n)In : (mal canın yongasıdır), insan insanın kurdu
15.  $\emptyset$  ... lA : çocuk çocukla oynar
16.  $\emptyset$  ... CA : bebek bebekçe konuşur
17. I ...  $\emptyset$  : güzeli güzel, sözü söz-dür. buluşu buluş
18. A ...  $\emptyset$  : başa baş, hınca hınç dolu.
19. DA ...  $\emptyset$  : beşte beş, yüzde yüz,
20. DAn ...  $\emptyset$  : Türkten Türk, domuzdan post, altıdan altı

22. (n)In ... ø : kuzu kuzusu  
 23. lA ... ø : çocukla çocuk oluyor.  
 24. CA ... ø : boyunca boy var  
 25. lAr ... ø : ekmekler ekmek olsa  
 26. I ... A : çocuğu çocuğa düşman etti  
 27. I ... DA : (eli işte), eli tetikte  
 28. I ... DAn : kızı kızdan ayırdılar.  
 29. I ... (I)na : kılı kılına, harfi harfine  
 30. II ... (I)ncea : boylu boyunca  
 31. I ... (y) lA : soruyu soruyla karşıladı  
 32. I ... lAr :  
 33. (y)A ... (y)I :  
 34. DA ... (I)nı :  
 35. DAn ... (y)I :  
 36. In ... I : güzelin güzeli,  
 37. CA ... I :  
 38. (y) lA ... I : (oğluyla kızı)  
 39. lAr ... I : güzeller güzeli, beyler beyi, gün-  
 ler günleri kovaladı  
 40. A ... DA :  
 41. A ... DAn : Türke türkten fayda v ar  
 42. A ... (n)In :  
 43. A ... (n)CA : çocuğa çocukça davran  
 44. A ... (y) lA : soruya soruyla  
 45. A ... LAr :  
 46. DA ... A :  
 47. DAn ... A : baştan başa, daldan dala, gizli-  
 den gizliye  
 48. (n)In ... A : öğrencinin öğrenciye yardımı  
 olur.  
 49. (n)CA ... A :  
 50. (y) lA ... A :  
 51. lAr ... A :  
 52. II ... (n) A : evli evine,  
 53. DA ... DAn :  
 54. DA ... (n)In :  
 55. DA ... (n)CA :  
 56. DA ... (y) lA :

57. DA ... lAr :  
 58. DAn ... DA :  
 59. (n)In ... DA :  
 60. CA ... DA :  
 61. (y) lA ... DA :  
 62. lAr ... DA :  
 63. DAn ... DA :  
 64. DAn ... In :  
 65. DAn ... CA :  
 66. DAn... lA :  
 67. DAn ... lAr :  
 68. In ... DAn : insanın insandan (biribirinden)  
 69. CA ... DAn :  
 70. lA ... DAn :  
 71. lAr ... DAn :  
 72. (n)In ... CA : insanın insanca yaşaması  
 73. (n) In ... lA : erkeğin erkekle yarışması  
 74. (n) In ... lAr :  
 75. CA ... In :  
 76. lA ... In : çocukla çocuğun oynaması  
 77. lAr... In :  
 78. CA ...lA : Türkler türkçe konuşur  
 79. CA ... lA :  
 80. CA ... lAr :  
 81. lA ... CA :  
 82. lAr lA ... lAr : kızlarla kızlar  
 83. lAr... lA :  
 84. II ... sIz : çocuklu çocuksuz, vakitli vakitsiz  
 iI ... (In)A : evli evine  
 ø ... cIk : hanım hanımcık

### C. Eş biçimli ama aralı yinelemeler

85. ... be ... : öz be öz, yıl be yıl, ay be ay  
 86. ... da ... : çay da çay, çay çay da  
 87. ... da : çay çay da / çayı çay da  
 88. ... mı ... : sıcak mı sıcak, çay mı çay  
 89. bir ... : bir kaçış kağıt, bir vuruş vurdu

90. ... ki ... güzel ki güzel  
 91. ... gibi ... adam gibi adam, adam adam gibi  
 92. ne ... ne yapar, ne dersi ders  
 93. ... .. değil ders, ders değil, adam adam değil  
 ki  
 94. bir ... bir ... bir sıcak bir sıcak, bir yedi bir  
 yedi  
 95. ... de ... mi ders de ders mi  
 96. ... mı ... mı yok mu yok mu, hasta mı hasta  
 mı,  
 97. ne ... ne ... ne sıcak ne sıcak, ne verdi ne  
 verdi/verdi  
 98. ... ki ne ... sıcak ki ne sıcak  
 99. ... ma ne ... sıcak ama ne sıcak  
 100. ... oğlu ... Türk oğlu Türk  
 101. ... başka ... O söz başka söz  
 102. ... O ... gidiş o gidiş  
 103. ... altına ... oda altına oda  
 104. ... içinde ... oyun içinde oyun  
 105. ... dışında ... avlu dışında avlu  
 106. ... önünde ... araba önünde araba  
 107. ... üstüne ... haber üstüne haber gönderdi  
 108. ... ne iyi ... şu adam ne iyi adam  
 ... .. minare minare minare, kapı kapı  
 kapı, ayna ayna ayna

## E K — II

**Açıklama :** Eylemlerden yapısal eklerle kurulan ikilemeler

A. Eş biçimli yalın ya da türemiş eylemler.

1. ø ... ø oku oku, başla başla, okun okun,  
 gel gel  
 mA ... mA okuma okuma, okunma okunma  
 2. ( ) r ... ( ) r okur okur : okuMAZ okumaz  
 ( ) r ... mAz okUR okumaz

3. (y)AcAk ... (y)acAk : okuyacak okuyacak: okumayacak okumayacak
4. (I)yor ... (I)yor : okuyor okuyor : okumuyor okumuyor
5. DI ... DI : okudu okudu : okumadı okumadı, okudu okudu ağladı ağladı ağladı okudu
6. mİş ... mİş : okumuş okumuş: okumamış okumamış
7. mAlI ... mAlI : okumalı okumalı: okumamalı okumamalı
8. sIn ... sIn : okusun okusun : okumasın okumasın
9. (y)A ... (y)A : okuya okuya: okumaya okumaya
10. sA ... sA : okusa okusa: okumasa okumasa
11. (y)Ip ... (y)Ip : okuyup okuyup: okumayıp okumayıp
12. Orken ... Orken : okurken okurken: okumazken okumazken
13. ( )t ... ( )t : okut okut: okutma okutma yazdır yazdır: yazdırma yazdırma
14. (I)ş ... (I)ş : yazış yazış: yazışma yazışma
15. ( )n ... ( )n : okun okun: okunma okunma, süslen süslen
16. (I)l ... (I)l : yazıl yazıl: yazılma yazılma
17. (yA) lIm ... (yA)lIm : okuyalım okuyalım: okumayalım okumayalım

#### B. İlişkisel : ayrı soneklerle kurulan ikilemeler

##### a. Olumlu-olumsuz (veya)

18. ø ... mA : oku okuma
19. ( )r ... mAz : okur okumaz
20. mAz ... ( )DIrIr : okumaz okutur, yemez yedirir
21. (y)AcAk ... mAyAcAk : okuyacak okumayacak
22. mAyAcAk ... ( )tAcak : okumayacak okutacak
23. (I)yor ... mIyor : okuyor okumuyor



24. mIyor ... (I(tIyor) : okumuyor okutuyor  
 25. DI ... mADI : okudu okumadı  
 26. mADI ... (I)ttI : okumadı okuttu  
 27. mİş ... mAmlş : okumuş okumamış  
 28. mAmlş ... (I) lmlş : okumamış okutmuş, yememiş ye-  
 dirmiş  
 29. sIn ... mAsIn : okusun okumasın  
 30. (I)t ... (I)tma : okut okutma  
 31. tİr ... tİrma : yaptır yaptıрма  
 32. (I)ş ... (I)şma : yazış yazışma  
 33. (I)n ... (I)nmA : okun okunma  
 34. (I)l ... (I)lmA : yazıl yazılma  
 35. (yA(iIm ... mAyAlIm : okuyalım okumayalım  
 36. ø ... AlIm : gel gelelim  
 37. ø ... (I)ştİr : bul buluştur  
 38. AcAk ... ( )r : okuyacak okur, olacak olur, ala-  
 cağını alır  
 39. AcAk ... (I)yor) : okuyacak okuyor  
 40. AcAk ... LI : okuyacak okudu  
 41. AcAk ... mİş : okuyacak okumuş  
 42. AcAk ... mAlI : okuyacak okumalı  
 43. AcAk ... sIn : okuyacak okusun  
 44. AcAk ... sA : okuyacak okusa  
 45. AcAk ... Ip : okuyacak okuyup  
 46. AcAk ... Irken : okuyacak okurken  
 47. AcAk ... DIr : okuyacağını okut, yazacağını  
 yazdır  
 48. AcAk ... AlIm : okuyacağını okuyalım  
 49. Ip ... AcAğı : okuyup okuyacağı, görüp göreceği  
 50. Ip ... ( )rken : durup dururken  
 51. Ip ... ( )r : durup durur  
 52. DI ... ( )r : gitti gider  
 53. DI ... AcAk : gitti gidecek  
 54. DI ... Iyor : bitti bitiyor  
 55. DI m ... AsI : oldum olası  
 56. DI m ... AsIyA : gördüm göresiye  
 57. sA ... ( )r : okurken okur-du  
 58. sA ... AlIm : okusa okuyalım, yazsa yazalım

59. ( )rken ... ( )r : okurken okur-du  
60. » ... (I)yor : okurken okuyor  
61. » ... (y)Acak : okurken okuyacak  
62. » ... DI : okurken okudu  
63. » ... mAlI : okurken okumalı  
64. » ... sIn : okurken okusun  
65. » ... sA : okurken okusun  
66. » ... ( )t : okurken okut  
67. » ... (y)AlIm : okurken okuyalım  
68. bir İş ... ø : bir yazış yaz  
69. » ( )r : bir yazış yazar  
70. » AcAk : bir yazış yazacak  
71. » Iyor : bir yazış yazıyor  
72. » DI : bir yazış yazdı  
73. » mİş : bir yazış yazmış  
74. » mAlI : bir yazış yazmalı  
75. » sIn : bir yazış yazsın  
76. » sA : bir yazış yazsa  
77. » Ip : bir yazış yazıp  
78. » AlIm : bir yazış yazalım  
79. AcAkInI ø : alacağını al  
80. » ( )r : » alır  
81. » Iyor : » alıyor  
82. » DI : » aldı  
83. » mİş : » almış  
84. » sIn : » alsın  
85. » mAlI : » almalı  
86. » sA : » alsa  
87. » Ip : » alıp  
88. » ( )rken : » alırken  
89. AcAkInI ... AlIm : alacağını alalım  
90. DI ... (y)AlI : okudu okuyalı, gitti gideli  
91. IncA ... ø : okuyunca okur, sevince sever  
92. » ( )r : okuyunca okur  
93. » AcAk : okuyunca okuyacak  
94. » Iyor : okuyunca okuyor  
95. » DI : okuyunca okudu  
96. » mİş : okuyunca okumuş

97. » mAlI : okuyunca okumalı
98. » sIn : okuyunca okusun
99. » sA : okuyunca okusa
100. » AlIm : okuyunca okuyalım
101. mAsInA ... ø : okumasına okur
102. » ( )r : okumasına okur
103. » AcAk : okumasına okuyacak
104. » Iyor » okumasına okuyor
105. » DI : okumasına okudu
106. » mİş : okumasına okumuş
107. » sIn : okumasına okusun
108. » AlIm : okumasına okuyalım
109. Dİkça ... ø : okudukça oku
110. » ... ( )r : okudukça okur
110. » ... AcAk : okudukça okuyacak
112. » ... Iyor : okudukça okuyor
113. » ... DI : okudukça okudu
114. » ... mİş : okudukça okumuş
115. » mAlI : okudukça okumalı
116. » sIn : okudukça okusun
117. » AlIm : okudukça okuyalım
118. (y)An (y)An.A : okuyan okuyana
119. » ... ( )r : okuyan okur
120. » (y)AcAk : okuyan okuyacak
121. (y)An ... Iyor : okuyan okuyor
122. » DI : okuyan okudu
123. » mİş : okuyan okumuş
124. » mAlI : okuyan okumalı
125. » sIn : okuyan okusun
126. » sA : okuyan okusa
127. DİğI ... DİK : dediği dedik
128. LİğIna ... ø : büyüklüğüne büyük
129. mAdAn ... ø : almadan al
130. tıs tıs tısla : kem küm et kırık kırık kırıkla
- şıs şıp şıpla : çat pat konuş didik didik didikle
- bir bir say
- birer birer say

131. tiril tir(il) titre . veren vereceğini vermiş  
 hüngür hüngür ağla  
 şingir şingir oyna  
 teker meker in  
 paldır küldür yuvarlan  
 inim in'im inle

C. Aralı ikilemeler: ilgeçli, bağlaçlı

132. ... be ... :  
 133. ... da ... : okur da okur, buluşu da buluş  
 134. ... mı ... : okur mu okur, olur mu olur  
 135. ... bir ... : bir gülüş güldü  
 136. ... ki ... :  
 137. ... gibi ... : okur gibi okur, yapar gibi yapar,  
 yapar gibi yaptı  
 138. ... ne ... : ne okur okur  
 139. ... ise ... : gelir ise gelir  
 140. ... ve ... :  
 141. ... ama ne ... : okur ama ne okur yaptı ama ne  
 yaptı  
 142. ama ... ama ... : ama okudu ama okumadı  
 143. bakarsın ... bakarsın ... : bakarsın okur bakarsın okumaz  
 144. belki ...belki ... : belki okur belki okumaz  
 145. bir ... bir ... : bir okur bir okur  
 146. bir ... pir : bir okur pir okur  
 147. bir ... ki ne ... : bir okur ki ne okur  
 148. ...da ... da : okur da okumaz da  
 149. öyle da ... böyle da ... : öyle de okur böyle de okur  
 150. ha ... ha ... : ha okumuş ha okumamış  
 151. ister ... ister ... : ister okur ister okumaz  
 152. ne ... ne ... : ne yapar ne yapar, ne okur ne  
 okutur, ne yapar ne yaptırır,  
 153. mı ... mı ... : okur mu okur mu, olur mu olmaz  
 mı görürsün  
 154. mı ... yoksa ... mı : okur mu yoksa okumaz mı gö-  
 receğiz  
 155. ne ... ise ... : ne okursa okur

156. neyapıp yapıp onu kandırır  
 157. ... olsun ... olsun :  
 158. öyle ... öyle ... ki : öyle okur öyle okur ki  
 159. öyle de ... böyle de ... : öyle de okur böyle de okur  
 160. öyle ... böyle ... : öyle yapmış böyle yapmış çöze-  
 memiş  
 161. ya ... ya ... : ya okur ya okumaz  
 162. ya ... veya ... : ya okur veya okumaz

### *Kaynakça / Göndermeler*

- AĞAKAY, M.A. (1953), «İkizlemeler Üstüne I, II», Türk Dili sayı 16 ve sayı 17.
- , (1953), «Türkçe'de Kelime Koşmaları», TDAY-Belleten, s. 97-104.
- , (1964), «Pekıştirmeli Sıfatlar», Türk Dili no. 156.
- AKERSON, F. (1982), «Türkçe'nin Çeviride Tam Değerlendirilmeyen Bir Özelliği: İkilemler», Çağdaş Eleştiri, Ağustos 1982, s. 49-52.
- AKSAN, D., ATABAY, N., ÖZEL, S., ÇAM, A., PİRALİ, N. (1978), TÜRKİYE TÜRKÇESİ GELİŞMELİ SESBİLİMİ, TDK Yayınları, 84 s.
- AKSU-KOÇ, A. ve ERGUVANLI-TAYLAN, E. (ed), TÜRK DİL-BİLİMİ KONFERANSI BİLDİRİLERİ, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları no. 400, 1986, 307 s.
- ARONOF, M. (1976), WORD FORMATION IN GENERATIVE GRAMMAR, The MIT Press
- BANGUOĞLU, T. (1974), TÜRKÇENİN GRAMERİ, İstanbul.
- BRINZEU, F. (1947), «Un procede oriental qui exprime d'approximation ou l'emphase: La reduplication a m-initial», Garp Fiolojileri Dergisi III, İstanbul, 1947, s. 35-56.

- BOESCHOTEN, H.E. ve L. Th. VERHOEVEN (ed), STUDIES ON MODERN TURKISH : PROCEEDINGS OF THE THIRD CONFERENCE ON TURKISH LINGUISTIC, Tilburg U.P. 1987, 270 s.
- CHOMSKY, N. ve HALLE, M. (1968), THE SOUND PATTERN OF ENGLISH, Harper and Row.
- CLEMENTS, N.G. ve KEYSER, S.J. (1983), CV PHONOLOGY: A GENERATIVE THEORY OF THE SYLLABLE, The MIT Press 191 s.
- ÇAĞATAY, S. (1948), «Uygurca'da Hendiadyoinler», Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler, Ankara Üniversitesi Yayınları, 1978, s. 29-65.
- , (1966), «Pekleştirilen Fiiller» TDAY-Belleten, s. 39-50.
- CLAUSON, G. (1972), AN ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF PRE THIRTEENTH CENTURY TURKISH, Oxford, Clarendon Press.
- DEMİRCAN, Ö. (1978) «Bileşik Sözlük ve Bileşik Sözcüklerde Vurgu», TDAY-Belleten 1977, s. 157-163.
- , (1979) TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN SES DÜZENİ: TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE SESLER, TDK Ankara, 139 s.
- , (1980), YABANCI DİL ÖĞRETİMİ AÇISINDAN İNGİLİZCE'NİN VURGULAMA DÜZENİ, İstanbul Üniversitesi YDYO Yayını no. 4, 210 s.
- , (1981 a), «Türkiye Türkçesinde Vurgulama ve Odaklama», TDAY-Belleten 1978-1979 Ankara 1981, s. 157-163.
- , (1981 b), «Türkiye Türkçesinde Sesleme», Dilbilim VI, s. 39-54.
- , (1983), «Türkçe Ezgilemeye Giriş», TDAY-Belleten 1980-81, s. 65-79, Ankara 1983.
- , (1986), «Türkçe'de Bağlama İşlevi ve Bağlayıcılar», Aksu-Koç ve Erguvanlı-Taylan 1984: 31-48.

- , (1987), «Emphatic Reduplications in Turkish», Boeschoten ve Verhoeven 1987: 24-41.
- DOBROVOLSKY, M. (1987), «Why CVC in Turkish Reduplication», The Nordic Languages and Modern Linguistic 6: Proceedings of the Sixth International Conference of Nordic and General Linguistics, (ed) D. Lilius ve M. Saari Helsinki 1987, s. 131-146.
- EMRE, A.C. (1945), TÜRK DİL BİLGİSİ, TDK İstanbul, s. 20-22, 366-7, 383-85, 541-48.
- EREN, H. (1949), «İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında», DTCF Dergisi VII, no. 2, s. 283-286.
- ERGIN, M. (1962), TÜRK DİL BİLGİSİ, İstanbul.
- ERGUVANLI, E. (1984), THE FUNCTION OF WORD ORDER IN TURKISH GRAMMAR, University of California Press, Berkeley, 179 s.
- GÖKŞEN, E.N. (1953), «Eklemeli Pekleştirme Sıfatları», Türk Dili 17, s. 17-21.
- HALLIDAY, MAK (1967), INTONATION AND GRAMMAR IN BRITISH ENGLISH, Mouton.
- HATİBOĞLU, V. (1971), İKİLEME, TDK Ankara, 119 s.
- LEES, R.B. (1961), THE PHONOLOGY OF MODERN STANDARD TURKISH, Indiana U.P.
- MARANTZ, A. (1982), «Re-Reduplication», Linguistic Inquiry 13/3, 435-482.
- McCARTHY, J.J. (1981) «A Prosodic Theory of Non-Catenative Morphology», Linguistic Inquiry 12/3, 373-418.
- SWIFT, L.B. (1963), A REFERENCE GRAMMAR OF MODERN TURKISH, Indiana U.P.
- TIETZE, A. (1966), «Reduplikasyon ve (r) ile kurulmuş çift sözler», «Reşit Rahmeti Arat için» içinde, TKAE no. 19, Seri 1 A 2. Ankara, s. 423-429.

- TİMURTAŞ, F. (1977), ESKİ TÜRKİYE TÜRKÇESİ XV. YÜZYIL, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, 322 s.
- TUNA, O.N. (1949, 1950), «Türkçe'de Tekrarlar I, II», TDED III, no. 3-4, İstanbul 1949: 429-447, ve IV no. 1, İstanbul 1950: 39-81.
- , (1986) «Türkçe'nin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii bir Ünsüz Dizisi», TDAY-Belleten, 1982-83, TTK Ankara, 1986, s. 163-228.
- VOEGELIN, C.F. ve M.E. ELLINGHAUSEN (1945), «Türkçe'nin Yapısı, Bahis 12: Tekrarlama», DTCF Dergisi IV/I 1945, s. 113-115.
- WILBUR, R.B. (1973), PHONOLOGY OF REDUPLICATION, Doktora Tezi, University of Illinois.
- ZIMMER, K. (1986), «On the Function of Post-Predicate Subject Pronouns in Turkish», Aksu-Koç ve Erguvanlı-Taylan (ed) 1986 içinde s. 195-206.

Ö. DEMİRCAN

---